

Аліна СБРУЄВА

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

УДК 378.1.014.24

**ІНТЕРНАЦІО-
НАЛІЗАЦІЯ
ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ПРІОРИТЕТИ
КОМПЛЕКСНОЇ
СТРАТЕГІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СОЮЗУ**

© Сбруєва А., 2013

Ключові слова: інтернаціоналізація, вища освіта, стратегія, Європейський Союз.

У статті окреслено сутність поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», схарактеризовано цільові пріоритети, змістові засади та механізми реалізації комплексної європейської стратегії інтернаціоналізації вищої освіти (European higher education in the world, 2013), визначено пріоритетні завдання розробки національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України.

актуальність проблеми. Одним із визначальних чинників сучасного етапу розвитку цивілізації є інтернаціоналізація всіх аспектів та проявів життя суспільства. «Інтернаціоналізація, – підкреслюють міжнародні гуру у сфері теорії вищої освіти Ф. Альтбах та У. Тайхлер, – є абсолютно неминучою. Вона є необхідним супутнім процесом глобальної економіки, зростаючого глобального ринку праці висококваліфікованого персоналу, а також комунікацій, які передають знання через Інтернет» [4]. Важливою сферою інтернаціоналізації сучасного життя є вища освіта, що перетворилась в умовах побудови суспільства знань на потужну продуктивну силу, яка все більше визначає конкурентоспроможність національних держав.

Значна частина українських університетів уже сьогодні має досвід організації міжнародної мобільності студентів і викладачів, участі в міжнародних освітніх і наукових програмах, розвитку стратегічного партнерства з університетами інших країн та міжнародними університетськими мережами. Однак такий досвід має, на нашу думку, несис-

темний характер, не приводить до суттєвого підвищення якості вищої освіти, її інноваційного розвитку. Важливою причиною такого стану речей є відсутність комплексних інституційних та національної стратегій у досліджуваній сфері.

Мета і завдання дослідження. З огляду на наведені вище міркування, доцільним вважаємо з'ясування цільових пріоритетів, змістових засад та механізмів реалізації новітньої європейської стратегії інтернаціоналізації вищої освіти («European higher education in the world») [5], визначення пріоритетних завдань інтернаціоналізації системи вищої освіти України.

Дослідження виконано за допомогою **методів** теоретичного аналізу, а саме: *методу термінологічного аналізу*, що забезпечив розкриття сутності досліджуваних педагогічних явищ шляхом виявлення та уточнення значень і смислів основоположного поняття «інтернаціоналізація вищої освіти»; *системно-структурного аналізу*, що став основою для з'ясування цільових пріоритетів, змістових засад і механізмів реалізації досліджуваної стратегії інтернаціоналізації європейської вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. До основоположних понять нашого дослідження ми відносимо передусім такі, як «інтернаціоналізація вищої освіти», «глобалізація», «регіоналізація», «мобільність» (зовнішня, внутрішня, індивідуальна, групова, програмна, інституційна), «міжнародна освіта» (інтернаціональна, транснаціональна, транскордонна) та деякі інші. Обмежений обсяг статті не дає можливості схарактеризувати весь означений термінологічний ряд, до того ж ми приділили цьому питанню велику увагу у наших попередніх дослідженнях [1; 2; 3]. У цьому контексті обмежимося з'ясуванням сутності основоположного поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», що вже понад трьох десятиліть є предметом розгляду численних західних (Ф. Альтбах, М. Ван дер Венде, Х. де Віт, Б. Еллінгбо, К. Клесек, Д. Местенхаузер, Дж. Найт, С. Маргінсон, М. Содерквіст, М. Харрарі та ін.) та українських (В. Анру-

щенко, Я. Болубаш, М. Згуровський, О. Козієвська, В. Кремень, М. Степко, Д. Табачник, О. Хомерікі, В. Шинкарук та ін.) дослідників. Однак першість у цій низці імен одностайно віддано Дж. Найту [8], на розвідки якої посилаються всі без виключення науковці світу, які досліджують означену проблему.

Оскільки інтернаціоналізація вищої освіти швидко прогресує, помітною є динаміка поглядів науковців на цей процес: від зосередження на інституційному вимірі, що полягає в «інтеграції міжнародного та інтеркультурного виміру у навчальну й наукову діяльність, сервісні послуги вищих навчальних закладів» [8, 5], до цілісного розгляду всіх можливих вимірів інтернаціоналізаційного процесу у сфері вищої освіти. Найбільш значимими з цих вимірів ми вважаємо такі:

Глобальний: програми інтернаціоналізації вищої освіти, здійснювані у контексті освітньої політики міжнародних організацій (ОЕСР, ЮНЕСКО, СБ, СОТ). Сутність таких програм полягає в розробці міжнародних стандартів якості транскордонної освіти, норм міжнародної торгівлі освітніми послугами, етичних кодексів здійснення наукових досліджень, критеріїв рейтингової оцінки діяльності університетів тощо.

Регіональний: регіональні стратегії інтернаціоналізації національних систем вищої освіти, що є складовою широкої політики нового регіоналізму, який передбачає поглиблення соціально-економічної, політичної та культурно-освітньої інтеграції в межах геополітичних регіонів світу. Інструментами розвитку таких процесів стали регіональні стандарти якості вищої освіти; міжнародні регіональні університети; програми мобільності суб'єктів академічної діяльності та навчальних програм тощо.

Національний. Експерти ОЕСР визначають чотири типи національних стратегій інтернаціоналізації вищої освіти: *досягнення взаєморозуміння*, що є характерним найбільшою мірою в межах Європейського Союзу (прикладом може слугувати програ-

ма «Еразмус»); *отримання прибутку*, що є пріоритетним, наприклад, для розвинених англomовних країн (США, Великої Британії та Австралії), які є лідерами на глобальному ринку міжнародної освіти; *кваліфікованого міграції*, до якої вдаються, зокрема, деякі «сивіючі» суспільства Західної Європи; нарощування інтелектуального потенціалу, що є пріоритетом швидко зростаючих економік Китаю, Індії, Бразилії тощо [9, 215–220].

Міжінституційний: програмна мобільність, міжнародні дослідницькі та експертні мережі, твінінгові та френчайзингові форми академічного співробітництва.

Інституційний: надання міжнародного та інтеркультурного виміру змісту освіти, викладання та науковим дослідженням, здійснюваним в університеті (зовнішня та внутрішня мобільність студентів, викладачів, науковців, адміністраторів).

Індивідуальний: індивідуальна академічна і професійна мобільність студентів та академічного персоналу; формування інтернаціональної (космополітичної) особистості громадянина світу, що є інтелектуально, морально й естетично відкритим до неупередженого сприйняття людей та до свіду інших культур [10].

Отже, інтернаціоналізація вищої освіти є процесом багатовимірним і багатоаспектним. У нашому дослідженні мова йтиме про регіональний вимір інтернаціоналізації вищої освіти, що передбачає розгляд пріоритетів освітньої політики Європейського Союзу в досліджуваній сфері.

Підкреслимо, що протягом останніх двох десятиліть Європейським Союзом було прийнято цілу низку документів, що стосувалися різних аспектів інтернаціоналізаційних процесів: формування європейського виміру вищої освіти країн регіону, розробка регіональних стандартів якості та Європейської рамки кваліфікацій, розвиток партнерства з бізнесовими структурами регіону тощо. До таких документів відносяться, передусім, такі: «Роль університетів у Європі знань» (The role of the universities in the Europe of knowledge), 2003 р.; «Мобілізація

інтелекту Європи: забезпечення повноцінного внеску європейських університетів в реалізацію Лісабонської стратегії» (Mobilising the brainpower of Europe: enabling higher education to make its full contribution to the Lisbon Strategy), 2005 р.; «Порядок денний для університетів: модернізація освіти, наукової та інноваційної діяльності» (Delivering on the modernisation agenda for universities: education, research and innovation), 2006 р.; «Модернізація університетів для забезпечення конкурентоспроможності Європи в умовах глобальної економіки» (Modernising universities for Europe's competitiveness in a global knowledge economy), 2007 р.; «Інтернаціоналізація вищої освіти» (The internationalisation of higher education), 2010 р.; «Підтримка економічного розвитку та створення нових робочих місць: програма модернізації європейських систем вищої освіти» (Supporting growth and jobs – an agenda for the modernisation of Europe's higher education systems), 2011 р.; «Переосмислення освіти: інвестування у професійні навички з метою забезпечення кращих соціально-економічних результатів» (Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes), 2012 р.

Наступним, узагальнюючим кроком у розробці комплексної стратегії інтернаціоналізації європейської вищої освіти стало прийняття документу «Європейська вища освіта у світі» (11 липня 2013 р.), у якому, перш за все, сформульовано аргументи щодо необхідності активних системних інтернаціоналізаційних зусиль як на загальноєвропейському, національному, так і на інституційному рівнях. Пріоритетним з усіх наведених в аналізованому документі міркувань з цього приводу ми вважаємо завдання «розвитку стратегічного партнерства, яке дозволить Європі більш ефективно розв'язувати глобальні проблеми» [5, 2]. Об'єднана Європа поставила перед вищою освітою завдання більш ефективної участі в глобальній конкурентній боротьбі за іноземних студентів, підвищення якості викладання та створення кращих можливостей для наукових досліджень. У зв'язку з

демографічними проблемами Європа відчуває дефіцит талановитої молоді, тому залучення та утримання «кращих мізків» з усього світу усвідомлюється як важливий чинник підвищення інтелектуального потенціалу регіону, а отже, і його інноваційної та конкурентної спроможності на глобальному ринку товарів і робочої сили.

Нова комплексна стратегія охоплює три ключові сфери інтернаціоналізації вищої освіти: 1) міжнародна мобільність студентів і персоналу; 2) надання міжнародного виміру та світової якості курикулуму, розвиток цифрової грамотності; 3) стратегічне співробітництво, партнерство та нарощування інноваційного потенціалу. Далі проаналізуємо цільові пріоритети, зміст і запропоновані у стратегії Європейського Союзу механізми розвитку процесу інтернаціоналізації.

Міжнародна мобільність студентів та академічного персоналу. Пріоритетом у цій сфері є розвиток ступеневої (degree mobility) та кредитної (credit mobility) мобільності студентів. Зростання абсолютних показників студентської мобільності має глобальний характер: протягом останніх років ця цифра щорічно збільшується на 7 % [5, 4]. Найбільшими країнами-постачальниками студентів вже тривалий час є Китай, Індія та Корея: 52 % від загальної кількості студентів, що їдуть за кордон здобувати академічний ступінь (degree mobility) [5, 4]. Кредитна мобільність отримала найбільшого розвитку в європейських країнах у межах програми *Еразмус*, якою за 26 років діяльності було охоплено майже 3 млн студентів [11].

З метою порівняльної характеристики рівня розвитку в'їзної мобільності студентів у країнах-лідерах інтернаціоналізаційного процесу та в Україні звернемося до матеріалів «Всесвітнього довідника освіти» (Global Education Digest – GED) Інституту статистики ЮНЕСКО [6] (*див. табл.*).

Як видно з даних GED-2012, сукупна частка іноземних студентів, що навчаються у країнах Західної Європи (у Довіднику подані дані за 2010 рік), є досить високою (згідно з нашими розрахунками, вона ста-

новить 35,83 % глобального ринку міжнародної освіти). Європейськими лідерами у цьому контексті є Велика Британія, Франція та Німеччина, які сукупно рекрутують 63 % іноземних студентів, що навчаються в межах Європейського простору вищої освіти [4, 4]. Важливим показником рівня інтернаціоналізації освітньої системи є відсоток іноземних громадян від загальної кількості студентів (inbound mobility rate – IMR), що навчаються у країні.

Таблиця

Показники в'їзної мобільності студентів за даними GED-2012
[6, 130–133]

Країна	Кількість іноземних студентів у країні	% глобального ринку міжнародної освіти	% іноземних громадян від загальної кількості студентів
США	684 714	19, 16	3,4
Велика Британія	389 958	10, 91	...
Австралія	271 231	7, 59	21,2
Франція	259 935	7, 27	...
Німеччина	200 862	5, 62	...
Японія	141 599	3, 96	3,7
Росія	129 690	3, 62	1,4
Канада	95 590	2, 67	...
Китай	71 673	2, 00	0,2
Україна	37 674	1, 05	1,4
Країни Західної Європи	1 280 445	35, 83	5,6
У світі	3 572 840	100	2,0

На жаль, у Довіднику відсутні показники IMR, що стосуються Великої Британії, Франції та Німеччини, однак середній показник IMR країн Західної Європи становить 5,6 %, тоді як серед країн-лідерів ринку міжнародної освіти найвищого рівня IMR досягла Австралія (21,2 %), де здійснюються суттєві зусилля у цій сфері як на державному, так і на інституційному рівнях.

Серед механізмів реалізації стратегії розвитку студентської мобільності європейським пріоритетом названо досягнення прозорості та взаємовизнання навчальних програм і академічних ступенів, що існують у

ВНЗ різних країн. Величезна робота в цьому напрямі була здійснена в межах Болонського процесу, що полягала, передусім, у запровадженні ECTS, Додатка до диплома, Європейської рамки кваліфікацій. Іншими важливими завданнями у контексті розглядуваного питання є: удосконалення імміграційних правил для студентів з країн, що не є членами ЄС [7]; розвиток сервісних служб для іноземних студентів у ВНЗ; розробка схем двосторонньої мобільності, особливо у тих галузях, де країни ЄС відчувають дефіцит якості підготовки фахівців [7, 5–6].

Важливим аспектом розглядуваної проблеми є розвиток професійної мобільності персоналу навчальних закладів, що становить інтерес як для суб'єктів освітньої діяльності, так і для інституцій у цілому. Метою такої мобільності є набуття викладачами, дослідниками та адміністраторами нових професійних, зокрема інтеркультурних, компетентностей, приєднання до міжнародних професійних асоціацій та експертних мереж. Актуальним визнано розвиток інституційних стратегій мотивації персоналу до набуття міжнародного досвіду професійної діяльності.

2. *Інтернаціоналізація та удосконалення якості курикулуму, розвиток цифрової грамотності.* Оскільки транскордонна мобільність студентів охоплює у країнах ЄС у середньому не більше 10–20 % університетської молоді [5, 6], актуальним є розвиток міжнародного виміру вищої освіти для всіх, тобто так званої *внутрішньої інтернаціоналізації* (internationalisation at home). Механізмами вирішення цього завдання повинні стати:

- надання курикулуму інтеркультурного та більш гнучкого характеру;

- більш ефективне використання інноваційного потенціалу викладачів університету, що мають міжнародний досвід професійної діяльності, закордонних фахівців та студентів, що перебувають у ВНЗ, для ознайомлення з освітніми традиціями інших країн та освітніх культур, творчого заповнення прогресивних педагогічних технологій;

- розвиток віртуальних кампусів, дисциплінарних і мультидисциплінарних навчальних мереж, утворення спільних і відкритих баз методичного забезпечення навчальних курсів;

- створення додаткових можливостей для розвитку іншомовних компетентностей викладачів і студентів, зокрема, шляхом викладання навчальних курсів іншими мовами (передусім англійською), запровадження двомовних навчальних програм;

- розширення використання новітніх ІТ-технологій, зокрема *відкритих освітніх ресурсів* (Open Educational Resources – OER), *відкритого методичного забезпечення навчальних курсів* (Open Courseware – OCW), *масових навчальних он-лайн курсів* (Massive Open Online Courses – MOOCs);

- урізноманітнення програм дистанційного навчання, що дозволяють залучити нові контингенти студентів, зокрема, людей третього віку, з особливими освітніми потребами та можливостями тощо [5, 6–8].

В аналізованій нами стратегії ЄС підкреслено не тільки нові можливості, але й виклики, що несуть із собою для традиційних провайдерів вищої освіти інноваційні ІТ-технології: швидкий розвиток нових напрямів електронного навчання, передусім MOOCs, ставить перед університетами всього світу завдання переосмислення своєї місії, організаційної структури, методики викладання навчальних предметів; активізації участі в міжнародних професійних громадах з метою підвищення якості своєї діяльності та розвитку інноваційного потенціалу [5, 7].

3. *Стратегічне співробітництво, партнерство та нарощування інноваційного потенціалу.* У розвитку програм студентської мобільності європейських країн фахівці Єврокомісії вирізняють два домінуючих підходи:

- 1) вибірковий рекрутинг талановитих іноземних студентів до магістерських і докторських програм у межах більш широкій політики залучення у національну економіку висококваліфікованих фахівців, дефіцит яких відчувається у «сівіючих суспільствах»;

2) масовий рекрутинг іноземних студентів з метою залучення до національної економіки додаткових коштів, джерелом яких є платня за в'їзд та проживання у країні, за навчання тощо (наприклад, Велика Британія отримала у 2010 р. від ринку міжнародної освіти 8,25 млрд) [7, 5].

Підкреслимо, що будь-який із зазначених підходів або їх «мікс» здійснюється в умовах загострення конкурентної боротьби за якісні інтелектуальні ресурси, до якої залучається все більша кількість країн світу. Перевагами європейських систем вищої освіти у цій боротьбі, на думку експертів ЄС, є, передусім, якісні навчальні програми, орієнтовані на сучасний ринок кваліфікованої робочої сили; можливість навчатися за міждисциплінарними програмами та здобути подвійний академічний ступінь (joint and double degrees); подвійні докторські програми світового рівня; новітні можливості співробітництва закладів освіти, науки та виробництва, запроваджені Європейським інститутом інновацій та технологій (The European Institute of Innovation and Technology – EIT), зокрема, розвиток *Спільнот знань та інновацій* (Knowledge and Innovation Communities – KICs) [5, 8], формування *Альянсів знань* (Knowledge Alliances) у межах програми Erasmus+, утворення *Інноваційних навчальних мереж* (Innovative Training Networks) та *Європейського промислового докторату* (European Industrial Doctorate) у межах програми *Marie Skłodowska-Curie Actions* [5, 13]. Однак досягнення лідерських позицій у сучасній вищій освіті неможливе без співробітництва з іншими ВНЗ, навчальними та дослідницькими мережами як у межах Євроregionу, так поза ним; ініціативної участі в розвитку національних, європейських та глобальних інноваційних систем. Обов'язковими учасниками міжнародного співробітництва повинні стати поряд із ВНЗ майбутні роботодавці: їх участь є необхідною в укладанні інноваційних навчальних програм, що спрямовані на розвиток підприємницьких компетентностей випускників ВНЗ та їх здатності до працевлаштування на міжнародному ринку праці.

З'ясування цільових пріоритетів стратегії інтернаціоналізації вищої освіти дозволило експертам запропонувати механізми політичної та фінансової підтримки, що повинні бути реалізовані ЄС на наднаціональному рівні протягом наступних років. Пріоритетними об'єктами такої підтримки повинні стати:

- нові програми міжнародної мобільності, зокрема програми *Erasmus+* (можливість академічної та професійної мобільності для 135 тис. студентів та академічного персоналу з країн, що не є членами ЄС) та *Marie Skłodowska-Curie Actions* (можливість розпочати та продовжувати наукову кар'єру в Європі для 15 тис. дослідників з поза меж ЄС). У рамках цих програм передбачається також надання 60 тис. стипендій для студентів, що здобувають подвійні магістерські та докторські ступені;

- стратегічні угоди між університетами з країн ЄС та інших регіонів світу, спрямовані на розвиток їх інноваційної спроможності (передбачається підтримка реалізації близько 1 тис. таких угод);

- комплексний європейський рейтинг університетів *U-Multirank*, метою якого є підвищення рівня прозорості та порівнюваності всіх аспектів діяльності як європейських університетів, так і ВНЗ з інших регіонів світу;

- співпраця національних рекрутингових агенцій та європейських інформаційних ресурсів на кшталт *Study in Europe*, *Destination Europe*, *EURAXESS* тощо;

- мережі випускників програм міжнародної мобільності, які є інструментом *м'якої дипломатії*, спрямованої на залучення нових контингентів студентів до європейських ВНЗ;

- міжнародні ярмарки європейської вищої освіти (European Higher Education Fairs), що слугують важливим джерелом інформації щодо освітніх та дослідницьких можливостей європейських університетів;

- EIT і створені в ньому KICs, що мають на меті розвиток міжнародного співробітництва у розв'язанні глобальних проблем людства [5, 10–14].

Висновки. На завершення розгляду цільових пріоритетів, змісту та механізмів заповнення нової європейської стратегії інтернаціоналізації вищої освіти підкреслимо, що аналізовані нами перспективи є особливо значимим для України, система вищої освіти якої є невід'ємною складовою ЄПВО. На часі розробка національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти в Україні, що дозволить скоординувати зусилля ВНЗ, надати їм політичну та фінансову підтримку. До створення такої стратегії повинні бути долучені всі зацікавлені групи стейкхолдерів: університети, роботодавці, студенти, експерти неурядових організацій, МОН України, парламентські комісії тощо. Актуальним вважаємо створення національної рекрутингової та інформаційної агенції, яка повинна сприяти ВНЗ у залученні іноземних студентів; розширення програм державної підтримки навчання та стажування українських студентів і викладачів у кращих університетах світу; розробку схем мотивації та підтримки міжнародної активності викладачів, науковців управлінців ВНЗ; утворення національної мережі адміністраторів міжнародної діяльності університетів та представницька участь фахівців у відповідних міжнародних фахових мережах. Переконані, що цільові пріоритети та механізми реалізації національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України повинні бути скоординовані з відповідною європейською стратегією (European higher education in the world), що стала предметом нашого аналізу.

ційної агенції, яка повинна сприяти ВНЗ у залученні іноземних студентів; розширення програм державної підтримки навчання та стажування українських студентів і викладачів у кращих університетах світу; розробку схем мотивації та підтримки міжнародної активності викладачів, науковців управлінців ВНЗ; утворення національної мережі адміністраторів міжнародної діяльності університетів та представницька участь фахівців у відповідних міжнародних фахових мережах. Переконані, що цільові пріоритети та механізми реалізації національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України повинні бути скоординовані з відповідною європейською стратегією (European higher education in the world), що стала предметом нашого аналізу.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Сбруєва А. А.** Інтернаціоналізація вищої освіти: сутність поняття та системні зміни парадигми / А. А. Сбруєва // Педагогічні науки. – Суми : СумДПУ, 2001. – С. 157–167.

2. **Сбруєва А. А.** Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань / А. А. Сбруєва. – Суми : СумДПУ, 2008. – 80 с.

3. **Сбруєва А. А.** Чинники інноваційного розвитку вищої освіти в умовах суспільства ризику: глобальний та регіональний контексти / А. А. Сбруєва // Управління інноваційним розвитком освіти в суспільстві ризику : [монографія] / [за ред. проф. А. А. Сбруєвої]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – С. 138–202.

4. **Altbach P. G.** Internationalization and Exchanges in Global University / Altbach P. G., Teichler U. // The Future of Sponsored Educational Exchanges in an Internationally Mobile Academy : a Symposium convened by the Institute of International Education and the German Academic Exchange Service (DAAD). – New York, 2000. – 15 p.

5. European higher education in the world. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels, 11.7.2013. COM(2013) 499 final. – 15 p.

6. Global Education Digest. – UNESCO Publishing, 2012. – 191 p.

7. Immigration of International Students to the EU. European Migration Network Synthesis Report. – European Commission, 2012. – 68 p.

8. **Knight J.** Internationalization of higher education remodeled: definition, approaches and rationales / J. Knight // Journal of studies in international education. – 2004. – Vol. 8, № 1. – P. 5–31.

9. OECD. Internationalisation and trade in higher education. – Paris : OECD publishing, 2004. – P. 215–220.

10. **Sanderson G. A** Foundation for the internationalization of the academic self / G. Sanderson // Journal of Studies in International Education. – 2008. – № 12. – P. 276–307.

11. The ERASMUS Programme – studying in Europe and more. – [Electronic resource]. – URL : <http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme>

CITED LITERATURE

1. **Sbrueiva A. A.** Internationalization of higher education: the essence of the concept and the systemic change of paradigm / A.A. Sbrueiva // Pedagogical sciences. – Sumy, SSPU, 2001. – P. 167 – 161.

2. **Sbrueiva A. A.** Global and regional tendencies of the higher education development in knowledge society / A.A. Sbrueiva. Sumy: SSPU, 2008. – 80 p.

3. **Sbrueiva A. A.** Determinants of the higher education innovative development in risk society: global and regional contexts / A.A. Sbrueiva // Management of education innovative development in risk society [Monograph] / [ed. by prof. A.A. Sbrueiva]. Sumy: SSPU named after A.S. Makarenko, 2012. – P. 138 – 202.